

Bláha, Radek; Sigl, Jiří

**Stavební činnost 18. až 20. století v Hradci Králové a její vliv na poznání
vývoje města a jeho zázemí**

Archaeologia historica. 2005, vol. 30, iss. [1], pp. 97-106

ISBN 80-7275-056-9

ISSN 0231-5823

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140614>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

B.

VÝZKUM MĚST

Stavební činnost 18. až 20. století v Hradci Králové a její vliv na poznání vývoje města a jeho zázemí

RADEK BLÁHA – JIŘÍ SIGL

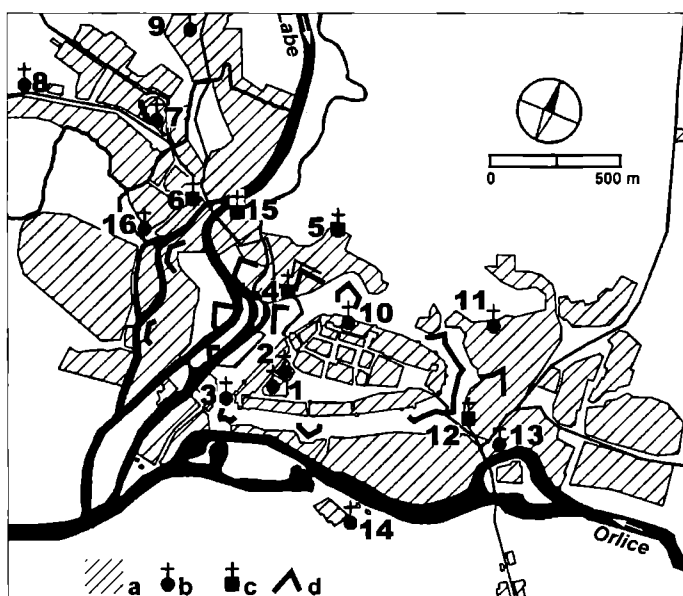
Příspěvek je součástí projektu „Sídelní aglomerace Hradce Králové od počátku slovanského osídlení do doby předhusitské“, č. 404/04/0846, Grantová agentura České republiky.

V následujícím příspěvku se chceme podívat na otázku genese města Hradce Králové z poněkud jiného úhlu. Pokusíme se, alespoň v hrubých rysech, postihnout, jaký vliv na dochování a poznání starších, zejména středověkých archeologických situací, měla stavební činnost ve městě v časovém rozmezí od zahájení stavby pevnosti v roce 1766 do poloviny 20. století. Tento časový rámec nebyl zvolen náhodou, ale vymezuje období rozsáhlých stavebních podniků, především barokní bastionovou pevnost v závěru 18. století a výstavbu nového moderního města koncem 19. a prvních desetiletích 20. století. Dříve, než svoji pozornost zaměříme na tento proces, jeho dopady na archeologické situace a tím i vliv na poznání minulosti, vzniku a vývoje dnešního krajského města, musíme nejdříve ve zkratce postihnout jeho počátky.

Hradec Králové je jednou z důležitých českých lokalit, kde je možno, odhlédneme-li od pravěkého vývoje, sledovat sídelní kontinuitu již od starší, respektive střední doby hradištní. Jádrem tohoto osídlení se v této době nacházelo na návrší nad soutokem Labe a Orlice o rozsahu cca 13 ha, převyšující okolní terén o více než 10 m. Výhodné polohy využili již nositelé kultury nálevkovitých pohárů, kteří zde založili osadu opevněnou zřejmě palisádou. V období lužické kultury pak na hraně svahu vzniká dřevohlinitě opevnění, z něhož se dochovalo mohutné valové těleso. Těchto relikvů využili ve století 9.–10. Slované jako základu pro val, v jehož konstrukci se vedle dřeva a hlíny uplatňovala (v čelní plentě) i opuka (Richter–Vokolek 1995, 89–90). V období 11. století se prostoru mírně vyvýšené severozápadní části návrší konstituuje samostatně opevněná akropole o rozsahu asi 1ha, sloužící jako ústředí přemyslovské hradské správy. V 1. čtvrtině 13. století se na zbylé ploše hradiska utváří vrcholně středověké město, písemně doložené již k roku 1225. Samotná akropole se zčásti přetváří ve vrcholně středověký královský městský hrad (tamtéž, 101).

Na území pod hradeckým návrším se již minimálně od starší fáze mladší doby hradištní (pomineme-li období pravěku) rozkládalo na ostrovech a vyvýšených plochách nad spleti ramen Labe a Orlice rozsáhlé osídlení tvořené jednotlivými osadami s pohřebišti, u kterých se již zřejmě od 12. století objevily první církevní stavby – kostely. Během 13. století se toto rozsáhlé podhradí především v prostoru na severozápad a východ od centrálního městského pahorku proměnilo ve středověká předměstí s více než desítkou kostelů, z toho 3 klášterních a 2 špitálních (tamtéž, 130–136). Do struktury osídlení razantně zasáhly události spojené s husitskou revolucí. Během ní v letech 1423 zanikl královský hrad a jeho areál byl přestavěn do té míry, že dnes nemáme o jeho původní podobě prakticky žádné informace. Vedle hradu v prostoru samotného města zkáza postihla i sousední minoritský klášter. Daleko větší dopad měly válečné události spojené s husitskou revolucí na předměstskou zástavbu. Do roku 1436 zde totiž postupně vzaly za své vlastně všechny kostely a kláštery, a pouze některé byly později obnoveny (Mikulka 1996, 111; *obr. 1*). Stavební materiál z neobnovených staveb byl dále použit např. pro stavbu nové linie městského opevnění na konci 15. či počátku 16. století. Na základě současných poznatků se jeví možný útlum antropogenních aktivit v prostoru předměstí právě pro období 15. století. Naznačuje jej především menší počet archeologických nálezů. Tento obraz však může být ovlivněn též jinými faktory (souhrnně Richter–Vokolek 1995, 135–136).

Především údaje písemných, ale i ikonografických a kartografických pramenů dovozují, že po jisté stabilizaci osídlení v 16. století se do osudů zástavby města a předměstí nega-

Obr. 1. Hradec Králové, jádro města a předměstí, dle situace z roku 1745 včetně původních říčních ramen a průběhu hlavních cest. Polohy kostelů a klášterů na základě stavů z doby předhusitské (podklad: Richter-Semotanová 1998, mapy č. 5 a 21): a – zastavěné plochy a – zahrady; b – kostely; c – kláštery a špitály; d – zemní opevnění a palposty 17. - 1. pol. 18. století; 1 – kostel sv. Ducha (hlavní městský kostel); 2 – kaple sv. Klimenta; 3 – kostel sv. Vavřince v Soukenicích; 4 – dominikánský klášter s kostelem P. Marie; 5 – komenda řádu Německých rytířů s kostelem sv. Jakuba a kaplí sv. Alžběty v Křížovnické ulici; 6 – klášter dominikánek s kostelem sv. Jiří; 7 – kostel sv. Petra; 8 – kostel sv. Mikuláše; 9 – kostel sv. Štěpána; 10 – kostel sv. Jana Křtitele (původní hradecký); 11 – kostel sv. Václava na Sřezině; 12 – špitál s kostelem sv. Antonína; 13 – kostel sv. Pavla na Cihelnách; 14 – kostel sv. Martina v Rybářích; 15 – špitál s kostelem sv. Anny; 16 – kostel sv. Kříže.

tivně zapsaly známé politické události první poloviny 17. století. Třicetiletá válka a s ní spojené několikeré vojenské obléhání a dobývání města především ve 40. letech 17. století postihly nejen vnitřní město, ale i předměstí. Nejednalo se pouze o vypálení a vyplenění předměstských domů, ale i o rozsáhlé vojenské stavby šancí, postavení („palposty“) pro děla atd. Těmto vojenským zařízením padla za obět řada domů a došlo k prvním, zatím ne tak razantním změnám terénu v nejbližším okolí města (souhrnně Kubiček–Wirth 1939, 45–47; Richter–Semotanová 1998, mapový list č. 2, mapa č. 4, mapový list č. 3, mapa č. 6) V letech stabilizace ve druhé polovině 17. století byly v souvislosti s rekatolizací v samotném městě uskutečněny rozsáhlé stavební podniky (obr. 2), a to především výstavba biskupské rezidence a jezuitské koleje s kostelem P. Marie. Posledně dvěma jmenovanými stavbám padlo za obět asi 15 domů v jižní frontě Velkého náměstí (k počtu domů viz např. Domečka 1928, 4–5; Hrubý 2002, 142). Právě ze stavby kostela Nanebevzetí P. Marie máme první informaci týkající se archeologických situací, a to konkrétně o objevu terénní prohlubně v základech chrámu. Tato zmínka vedla badatele 19. i 20. století k tomu, že do těchto míst kladli příkop dělicí hradecké návrší na dvě části a původní město 13. století lokalizovali do jeho západní poloviny (shrnutí Richter–Vokolek 1995, 85–88).

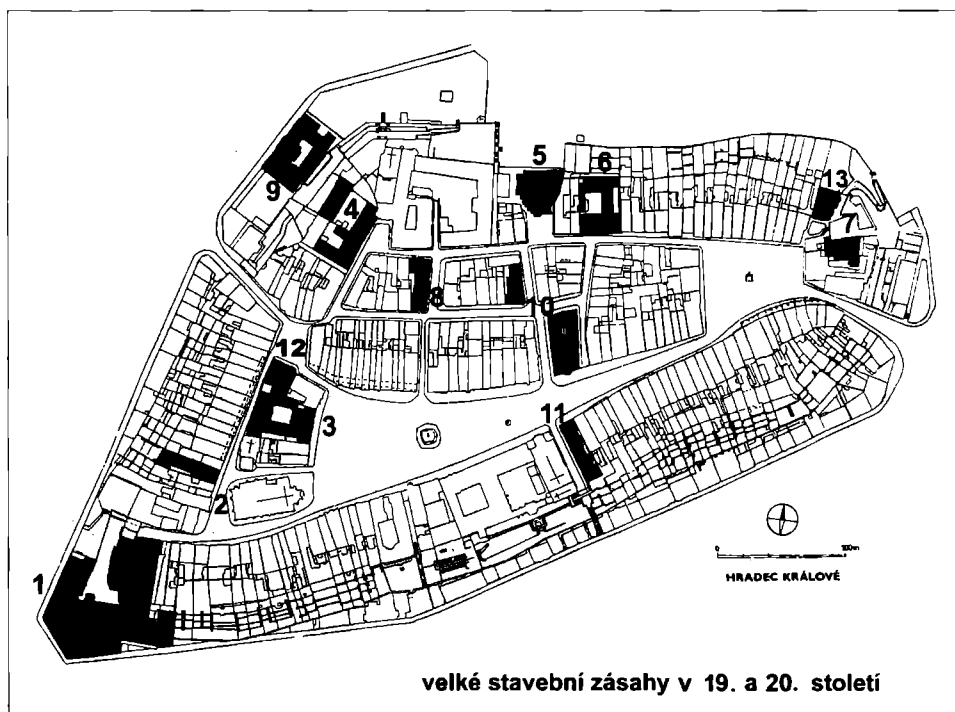
V 18. století byl Hradec a hradecký kraj opakovaně postižen sérií prusko-rakouských válek o rakouské dědictví a sedmiletou válkou. Mimo vlastní jádro města byla zasažena zvláště předměstí, a to nejenom nepřátelským pleněním a požáry, ale též vojenskými stavebními aktivitami (obr. 1). Z nich lze opět jmenovat stavby dělostřeleckých bašt a zemních opevnění, jimž padla za obět část domovní zástavby. Strategicky významný Hradec, v rámci prusko-rakouských válečných konfliktů v podstatě město na hranici, bylo nutno opevnit ještě lépe. Proto bylo v polovině 60. let 18. století definitivně rozhodnuto o přeměně Hradce na barokní bastionovou pevnost (Mikulka 1995, 191). V souvislosti s přípravnými pracemi a jejím budováním vznikla řada plánů a map, které lze dobře využít pro poznání stavu před

Obr. 2. Hradec Králové, území městské památkové rezervace s vybranými rozsáhlými stavebními zásahy 17.–18. století. 1 - jezuitská kolej s kostelem Nanebevzetí Panny Marie; 2 - biskupská rezidence; 3 - vojenská nemocnice; 4 - důstojnický dům; 5 - generálský dům; 6 - kněžský seminář.

začátkem zemních a stavebních prací a pro sledování jejich průběhu v letech 1766–1789 (výběr Richter–Semotanová 1998, mapový list č. 3, mapa č. 5 [Klierův plán z roku 1745], mapa č. 6 [Pierkerův plán z roku 1756], mapový list č. 4, mapa č. 7 [Scherdingův plán z poloviny 18. století], mapa č. 8 [plán jádra HK z roku 1766], mapový list č. 5, mapa č. 9 [Pavlovského plán z roku 1766/67], další plány publikovali ve svrchu zmíněné monografii M. Richter a V. Vokolek [1995], plány na s. 91 a 93). Aby byl získán materiál pro rozsáhlé zemní opevnění, došlo k rozvezení kopce Rožberku na okraji dnešního Slezského předměstí. Až na okrajové části byla zcela demolována veškerá zástavba hradeckých předměstí (Pražského a Mýtského). Tímto způsobem zanikly i všechny dosud stojící hradecké předměstské kostely. Zřizování obranných kotlin okolo pevnosti, v případě nutnosti naplněných vodou, mělo za následek razantní snížení původního terénu v místech bývalých předměstí. Vytěžená zemina byla použita mimo jiné na zasypávání četných starých ramen Labe a Orlice a obě řeky byly svedeny do nových koryt. Četné zásahy se dotkly i jádra Hradce a vznikly zde poměrně rozsáhlé stavby domu velitele pevnosti, důstojnický dům a vojenská nemocnice především v severní části návrší (obr. 2). Stojí za zmínku, že vojenská nemocnice zcela zlikvidovala poslední zbytky minoritského kláštera z 1. poloviny 13. století včetně předlokačního kostela sv. Jana Křtitele. V souvislosti s těmito stavbami byly prováděny plány některých částí středověkého jádra, do nichž byla zaznamenána původní, ještě středověká, domovní zástavba (SOKA Hradec Králové, i. č. 5011 a 5022, přetištěno v: Richter–Vokolek 1995, tab. 137 a 138/2).

Z období stavby pevnosti, především zemních prací, jsou k dispozici informace o archeologických nálezích, (jedny z nejstarších v Čechách), a to díky vrchnímu inženýrovi generálního štábu (později hejtmanu královéhradeckého kraje) Karlu Josefu Bieneru z Bienenberka, který popsal archeologické nálezy z rozváženého Rožberka, Mýtského předměstí atd. Mimo

Obr. 3. Hradec Králové, území městské památkové rezervace s vybranými rozsáhlými stavebními zásahy 19.–20. století. 1 – bývalý pivovar; 2 – čp. 62; 3 – radnice; 4 – čp. 90 a 230 (bývalý okresní soud a lyceum); 5 – divadlo; 6 – bývalá věznice; 7 – stará sokolovna; 8 – staré Borromaeum a pošta; 9 – Adalbertinum; 10 – budovy Záložního úvěrního ústavu; 11 – dům u Zlatého beránka; 12 – bývalý Hanušův dům; 13 – bývalý Lutherův ústav.

jiné zaznamenal polohy likvidovaných předměstských kostelů, a to včetně lokalizace těch církevních staveb, které zanikly již např. v průběhu husitské revoluce (Duška 1898, 4–5; Richter–Vokolek 1995, 3–4).

Vedle rozsáhlých zemních a stavebních prací na pevnosti (opevnění, kasárenské budovy, skladiště atd.) nelze pominout další činnosti s tím spojené. Jednalo se především o zřizování cihlen s hlíny, a především budování nových sídel (Nový Hradec Králové, Kukleny, Pouchov) či rozšiřování starých (Plotiště n. L., Svobodné Dvory) osad pro obyvatele demolovaných předměstí. Třebaže si výstavba nových obydlí a dalších staveb vyžádala četné zásahy do původního terénu a s jistotou narušila později známé archeologické lokality, jsou o archeologických nálezech z této doby pouze minimální informace.

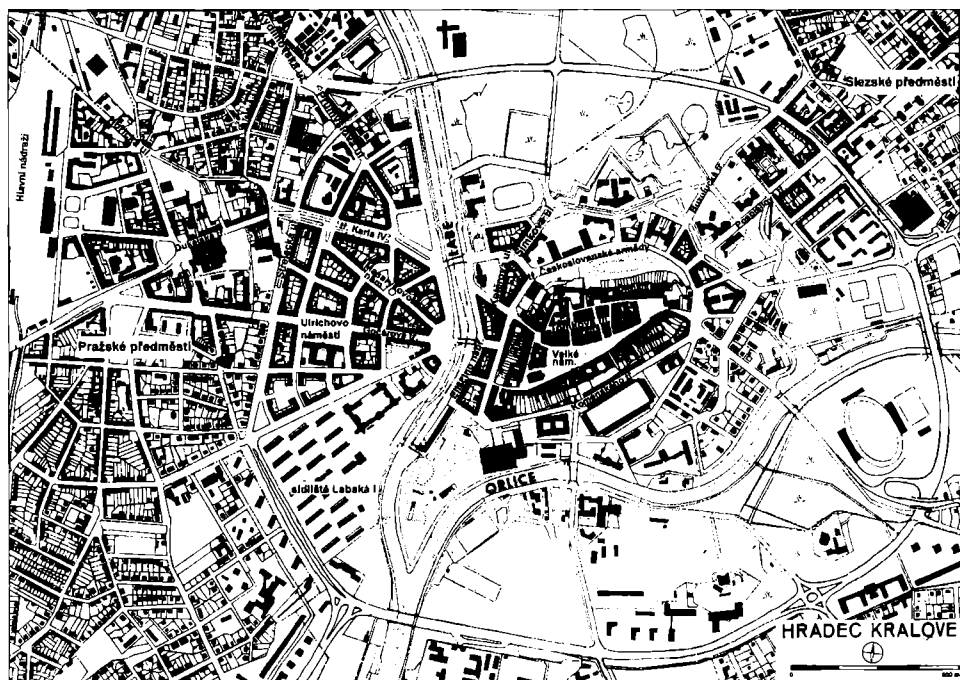
Po odchodu K. J. Bienera z Bienenberka se nemáme z Hradce Králové po celou první polovinu 19. století téměř žádné údaje o archeologických nálezech, až na řídké výjimky, například bronzové akvamanile dnes uložené v Národním muzeu z „pole p. Patrného u Pražské cesty“ na Pražském předměstí – zlaté předměty (zřejmě zlaté dráty a „hradecké osmičky“) z období lužické kultury na Novém Hradci Králové atd. (přehledně shrnutí nálezů viz Sklenář 1992, 69–70). Souvisí to jednak s tím, že v první polovině 19. století nebyl v Hradci Králové a okolí nikdo, kdo by podobné nálezy soustavněji zaznamenával, a pak stavební ruch ve městě se částečně utišil a docházelo jen k zahušťování většinou nepodsklepené, málo kvalitní zástavby zadních traktů středověkých parcel v jádře města, což zřejmě přetrvalo po větší část 19. století.

Náhlá změna nastala v polovině 19. století v souvislosti s reformou správního (krajského) uspořádání. Tehdy byly v Hradci Králové zahájeny rozsáhlé stavební podniky (obr. 3). V prostoru bývalého královského hradu byl postaven okresní soud, později změněný na lyceum a učitelství ústav, velkou přestavbu prodělala budova radnice na Velkém náměstí.

Z dalších staveb veřejných institucí a zařízení lze zmínit přestavbu šatlavny v Dlouhé ulici (čp. 101–103), vzdělávací ústav pro chlapce „Borromeum“ a pošta ve Špitálské ulici (čp. 184 a 192) či sirotčinec v dnešní Rokitanského ulici (čp. 62). Ze všech zmíněných staveb pocházejí informace o četných archeologických nálezech, především keramice ze středověkých jímek, o nichž nám zanechal podrobné zprávy (ve formě článků v Památkách archeologických, vídeňských Mitteilungen i vlastních deníkových záznamů) krajský komisař Moritz Lüssner (Richter–Vokolek 1995, 6). K informačně nejcenějším, ale také dodnes nevíce diskutovaným patří nálezy ze stavby okresního soudu v místech bývalého královského hradu (zbytky zdív, kostrové hroby, pravěké kontexty atd.). Jako první badatel zabývající se archeologií v Hradci Králové po sobě Moritz Lüssner zanechal velmi přesné popisy terénních situací, byť jsou samozřejmě poplatné tehdejšímu stavu poznání. Všiml si hloubek, v nichž byly nálezy uloženy, cenné jsou jeho zprávy o stavbami ničených odpadních jímkách (on sám je považoval původně za zvláštní formu žárových hrobů). Dále se zabýval problematikou značek na dnech nádob, zlatými závitky („hradeckými osmičkami“) z období kultury lužické atd. (Lüssner 1859, 235–236). Lze jen dodat, že mimo Hradce Králové působil v rámci východních Čech ještě v Chrudimi, kde rovněž přinesl dnes vysoce ceněné zprávy o tamních archeologických situacích a nálezech. Po jeho odchodu z Hradce Králové opět až na řídké výjimky (občasné Lüssnerovy návštěvy ve městě během nichž dále příležitostně informoval o zdejších nálezech) schází informace týkající se archeologie. Téměř bez povšimnutí tak např. proběhla na území Kuklen, Pražského Předměstí a dalších obcí výstavba dráhy Pardubice–Liberec. S ní související archeologické nálezy severně od Hradce a na Jaroměřsku sledoval F. Petera–Rohoznický, část jeho záznamů nověji publikovala např. L. Baštecká (1995). Podobně bez většího odborného zájmu byla realizována například první plynofikace města na konci 60. let 19. století, během níž došlo k narušení četných archeologických situací (stručná zpráva viz Zoubek 1869, 475). Podobně až do samotného závěru 19. století téměř unikalo pozornosti razantní rozšiřování měšťanského pivovaru v jihozápadním cípu hradeckého návrší, které likvidovalo pravěké a středověké opevnění původního hradiska a města. Z velkých staveb druhé poloviny 19. století lze dále zmínit např. dnešní Klicperovo divadlo či sokolovnu v severní a severovýchodní části jádra města. Z dnešního hlediska velice kontroverzním zásahem byly demolice obou původně středověkých městských bran – Pražské a Mýtské v 70. letech 19. století, kritizované už tehdy odbornou i laickou veřejností (např. Anonym 1874, 450).

Vzhledem k pokroku vojenství začala hradecká pevnost funkčně zaostávat. Snahy o její likvidaci se objevily již v polovině 19. století (roku 1858 bylo zrušeno zdejší velitelství), jako zbytečná se ukázala v průběhu známé prusko-rakouské války roku 1866. Snahy o její odstranění proto během 70. a 80. let zesílily a konečně zásluhou J. L. Pospíšila, náměstka starosty, se roku 1884 uskutečnilo předání pevnostních pozemků městu. Již tohoto roku došlo ke zbourání části pevnostních hradeb v severovýchodní části města v místech dnešní Pospíšilovy třídy, kdy také byla zahájena výstavba nových obytných soukromých i veřejných budov. Roku 1894 pak započala celková demolice pevnostních zdí, a to v prostoru Eliščina nábřeží a východní části Gočárovovy třídy (Toman 1985, 13–18). Při samotných demolicích hradeb bylo získáváno množství archeologických nálezů v druhotném uložení, další pak pocházely z výkopů základů nových budov, stojících v místech původní předměstské zástavby (Adalbertinum, Grandhotel, synagoga na dnešní třídě Československé armády atd.). Prakticky veškeré tehdy známé archeologické nálezy ze širšího okolí tehdejšího Hradce včetně samotného města do závěru 19. století zachytil ve dvou svazcích josefovský badatel, původním povoláním švec, Josef Duška (1898; 1900). Část z těchto nálezů se dostala do sbírek hradeckého muzea, založeného roku 1880 jako Uměleckoprůmyslové a Městské historické muzeum.

Od roku 1896 začal ve městě působit pozdější ředitel hradeckého muzea Ludvík Domečka, jindřichohradecký rodák, jehož osobností začíná zcela nová etapa archeologického bádání v Hradci Králové i jeho širokém okolí.

Obr. 4. Hradec Králové, jádro města dle stavu z 80. let 20. stol. Vyznačeny ulice a části města zmiňované v textu.

Do vypuknutí 1. světové války byla ještě realizována řada novostaveb v prostoru původního jádra Hradce (obr. 3). Jednalo se např. o reprezentativní budovy Záložního úvěrového ústavu v Tomkové ulici a na Velkém náměstí či Lutherova ústavu na Kavčím plácku v severovýchodní části dnešní městské památkové rezervace apod. (Toman 1985, 22). Zde je třeba uvést, že na rozdíl od většiny starších staveb hluboké základy těchto nových budov likvidovaly veškeré starší archeologické situace. Na druhou stranu zde bylo získáno velké množství archeologických nálezů; ze středověku především pak početné soubory keramiky, většinou celých nádob z odkrytých jámeček. Stojí za zmínku, že se tento materiál stal později základem rozsáhlé sbírky středověké keramiky, kterou v první polovině 50. let uspořádal v hradeckém muzeu J. Tomský s tehdejšími studentem M. Richterem.

Díky získání pevnostních pozemků se naplno rozvinula především výstavba v oblasti pod hradeckým návrším, především na jeho západní straně. Již na přelomu století začíná být zastavován prostor pravého břehu Labe směrem k Pražskému Předměstí, kde se dodnes nachází hlavní železniční stanice (obr. 4).

Územní plán města využil jako osy nové výstavby Hradce Králové hlavní spojnici mezi Hradcem a tehdy samostatnou obcí Pražské Předměstí, dnešní třídu Karla IV., jejíž počátky sahají do středověku. Druhou hlavní osu tvořila cesta k bývalé pevnostní Pražské flošně, která dala vzniknout dnešní Gočárově třídě. Stavební ruch se tedy zcela přenesl do oblasti původních hradeckých středověkých předměstí (Toman 1985, 23–32). Již jsme uvedli výše, že tato předměstí byla zcela zbořena v souvislosti s výstavbou barokní bastionové pevnosti. Při úpravě terénu pro labský a orlický inundační kotel byl odkopán terén a poničeny i podzemní části původní zástavby včetně archeologických situací. Dále došlo k zasypání starých a výkopu nových říčních koryt. Představě o úplném vymazání předpevnostních situací z terénu však do jisté míry odporují četné archeologické nálezy získané v období 1. třetiny 20. století. Velkou část těchto nálezů, zjevně bez známek jejich druhotného uložení, lze dát do souvislosti s hradeckými středověkými kostely a kláštery, z nichž část zanikla již

v období husitské revoluce, další v letech 1766–1779. Polohu posledně jmenovaných staveb známe díky vedutám ze 17. a 18. století a relativně podrobným plánům Hradce Králové z let 1745–1766 (*obr. 1*). Lokalizace kostelů zaniklých dříve odvozujeme na základě zmínek písemných pramenů i pozorováním nejstarších historiografů města, K. J. Bienera z Bienenberka, P. Švandy i významného českého historika a královéhradeckého rodáka W. W. Tomka, kteří mohli využít svých vlastních terénních pozorování, místní lidové tradice a údajů dnes již ztracených písemných pramenů.

Četné archeologické nálezy se podařilo zachytit při budování domů a inženýrských sítí na třídě Karla IV. a v okolních ulicích. Ještě i dnes upoutávají pozornost nálezy lidských koster z oblasti západního předmostí dnešního Tyršova mostu, které lze ztotožnit se hřbitovem u špitálního kostela sv. Anny ze 14. století. Podobné nálezy pocházejí z prostoru křižovatky třídy Karla IV. a Masarykova náměstí, a můžeme je snad spojit s klášteřem dominikánek s kostelem sv. Jiří. Kostrové hroby dále pocházejí z míst pevnosti pražské flošny (kostel sv. Kříže), z křižovatky třídy Karla IV. a Střelecké ulice (kostel sv. Petra), z prostoru mezi Pospíšilovou třídou a Buzuluckou ulicí (sv. Václav) a z oblasti Eliščina nábřeží a Šimkovy ulice (kostel sv. Jakuba). Blížší údaje o těchto nálezech nejsou většinou známe a chybí i datovací materiál. V mnoha případech však starší datování indikují nálezy záušnic uložených buď přímo v některém z hrobů či jejich bezprostřední blízkosti. Na základě výskytu záušnic lze uvažovat o raně středověkém stáří některých těchto kostelů, čemuž neodporují ani patrocinia většiny z nich. Jen vzácně se podařilo zjistit pozůstatky kamenných nebo cihlových staveb, jež L. Domečka spojoval s některými kostely a kláštery doloženými v písemných a kartografických pramenech. Tak např. v Kotěrově ulici se při výkopu základů čp. 676 přišlo na základy gotické stavby, kterou lze (na základě polohy reliktů) interpretovat jako pozůstatky kláštera dominikánů s kostelem Panny Marie. Podobně se podařilo obnažit zbytky špitálu s kostelem sv. Anny při stavbě říčních náplavek u Tyršova mostu na tř. Karla IV. Gotické pískovcové architektonické články pocházejí ze stavby čp. 346 na východním konci dnešní Dukelské třídy, v místech, kde do roku 1779 stával kostel sv. Petra. Problém představuje skutečnost, že část těchto nálezů je zřejmě v druhotném uložení, u řady dalších je však z nálezových okolností zřejmé, že byly zastíženy v původním uložení, např. hroby. Zdá se tedy, že reliktů původního terénu, díky jeho členitosti unikly razantnímu snížení. Není náhodou, že se jedná o části terénu v blízkosti komunikací, a to cesty z Hradce přes Pražské Předměstí na Prahu (dnešní tř. Karla IV., Dukelská tř.) a přístupové cesty a hráze směrem na Pražskou flošnu (Gočárova tř., Ulrichovo nám.).

Zvýšený stavební ruch se v Hradci Králové nedotkl jen samotného města a jeho bývalých předměstí, ale i širokého okolí. Především na sprásovém labském pravobřeží ve Svobodných Dvorech, Plotíštích, a dále již mimo dnešní areál statutárního města Hradce Králové na katastru Předměřic a Lochenic, zahájila činnost řada cihelen díky zvýšené poptávce po stavebních materiálech. Na písčitém podloží např. v Kuklenách, Malšovcích, Věkoších, Pouchově i jinde vzniklo pak množství pískoven a šutrovníků. Z celé řady z nich pak pocházejí pravěké i středověké nálezy (přehledy archeologických nálezů po jednotlivých částech dnešního Hradce Králové viz Domečka–Sál 1928, Domečka 1931, 1935).

Všechny tyto objevy známe především díky činnosti Ludvika Domečky, ředitele muzea a muzejního kustoda Františka Žaloudka. Neocenitelným pramenem jsou nám jejich Knihy nálezů ve 4 svazcích, pokrývající období cca 1905–1930. Stále ještě ne zcela vytěženým informačním rezervoárem jsou novinové články v místním hradeckém tisku, kam L. Domečka pravidelně psal o nových archeologických nálezech. Část svých (a Žaloudkových) terénních aktivit prezentoval L. Domečka i na stránkách odborných časopisů (Památky archeologické, Pravěk, Časopis společnosti přátel starožitností atd.). Mimo vlastních Domečkových článků (částečně soupis viz Vích 1979) představují dosud nedocenený zdroj novinové zprávy o zahájení a postupu výstavby domů, o nichž pravidelně hradecký tisk informoval. Nevytěženy pak dosud zůstávají např. dokumenty městského stavebního archivu. Zcela neocenitelný pramen představují také plány města a jeho jednotlivých částí, které dobře dokumentují

postup výstavby a změny oproti původní podobě terénu. K upřesnění místa nálezů jsou další důležitou pomůckou tištěné adresáře města, které pro Hradec Králové a některé v té době samostatné obce vycházely opakovaně mezi lety 1904 a 1936. Vedle seznamu obyvatel s adresami jsou zde přehledy majitelů domů a klíč ulic. Opatrně lze využít i dalších pramenů, např. dobové memoáry apod.

Smrtí F. Žaloudka roku 1935 a L. Domečky v roce 1937 končí celá etapa ve vývoji archeologického poznání Hradce Králové. Třebaže v následujících letech nezůstal Hradec Králové zcela stranou odborné archeologické pozornosti, razantně ubylo informací o nálezech v souvislosti s novou výstavbou. Z hlediska památkové péče (a to také její archeologické části) by měl fatální důsledek záměr koncipovaný na konci 30. let přestavět kvůli lepší dopravní propojitelnosti část původního jádra hradeckého návrší (Mlynář 1937–1939; Toman 1985, 33). Vzhledem k událostem spojeným s obdobím 2. světové války z plánu sešlo, ač je nutné říci, že se v různých „minimálních“ variantách vynořuje dodnes.

Během druhé světové války byla péčí J. Filipa uspořádána archeologická sbírka hradeckého muzea a vytvořen první nástin východočeského pravěku a raného středověku (Filip 1946). Z hlediska archeologických terénních aktivit bylo důležitou kapitolou hradecké archeologie působení J. Tomského v první polovině 50. let (Richter–Vokolek 1995, 8). V pozůstalosti J. Tomského se zachovala rozsáhlá kartotéka s údaji o všech jemu známých archeologických nálezech z Hradce, včetně samotného Hradce Králové, včetně odkazů na příslušnou literaturu. Velmi cenné jsou též jeho poznámky k lokalizacím starších středověkých nálezů z intravilánu města, především středověkého jádra. Za jeho působení byla také uspořádána tzv. stará sbírka středověké keramiky. J. Tomský také sledoval novou výstavbu v Hradci Králové, lze zmínit např. nález hradištní keramiky z prostoru dnešního sídliště Labská I, další výzkumy pak prováděl v dalších částech Hradce, zejména rozsáhlý záchranný výzkum v Lochenicích. V polovině 50. let musel J. Tomský na základě dobových požadavků přejít na práci v průmyslu, později se uplatnil jako geolog a v rámci této činnosti se ve druhé polovině 60. let podílel na rozsáhlém geologickém průzkumu hradeckého návrší. Z tohoto důvodu nebylo ve druhé polovině 50. let místo archeologa v Hradci Králové obsazeno, některé archeologické nálezy z nově stavěných částí města zachránili iniciativní spolupracovníci hradeckého muzea, např. J. Sochor předal keramiku 13. století ze základů bytovek v dnešní Průmyslové ulici.

Ke zřízení stálého archeologického pracoviště došlo roku 1959, a od té doby je místo archeologa v hradeckém muzeu nepřetržitě obsazeno. V roce 1969 vzniklo archeologické oddělení muzea, které až do nedávné doby bylo jediným archeologickým pracovištěm v rámci bývalého Východočeského kraje. Z tohoto důvodu nemohla být až do 90. let 20. století věnována Hradci Králové taková pozornost, jakou by si zasloužil.

Vývoj stavební činnosti v Hradci Králové v 18. až 20. století a jeho dopady na archeologické prameny ukazuje, jak iluzorní jsou názory o „nevyčerpatelnosti podzemního archivu“ a jak zavádějící jsou názory o možném nahrazení zničených archeologických situací novými odkryvy. To potvrzuje význam archeologické památkové péče a z ní především význam spolupráce archeologů s pracovníky územního plánování, stavebních úřadů a samozřejmě orgánů památkové péče apod.

Případ Hradce Králové dále upozorňuje na nutnost přesně sledovat náleзовé okolnosti, aby bylo zřejmé, zda se artefakty nacházejí v původním uložení, či byly mladšími procesy transportovány a prostorově transformovány do nových kontextů. Úkolem archeologa je tyto kontexty interpretovat a chronologicky determinovat.

Literatura

- ANONYM, 1874: Slezská brána v Hradci Králové, Světozor 8, č. 38, 445, 450.
BAŠTECKÁ, L., 1995: Dokument české terénní archeologie na Jaroměřsku z roku 1858, Stopami dějin Náchodska 1, 133–155.

- DOMEČKA, L., 1928: Kolik starých domů v Hradci Králové dali jezuité ve 2. polovici 17. a počátkem 18. století rozbořiti, *Kraj Královéhradecký* 19, č. 10, 4–5.
- DOMEČKA, L., 1931: *Královéhradecko I/2. Hradec Králové.*
- DOMEČKA, L., 1935: *Královéhradecko I/3. Hradec Králové.*
- DOMEČKA, L.–SÁL, F. L., 1928: *Královéhradecko I/1. Hradec Králové.*
- DUŠKA, J., 1898: *Nálezý předhistorické v kraji Královéhradeckém. Hradec Králové.*
- DUŠKA, J., 1900: *Nálezý po našich pohanských předcích v kraji královéhradeckém. Jaroměř.*
- FILIP, J., 1946: *Nástin východočeského pravěku a průvodce pravěkým oddělením musea, in: Průvodce sbírkami městského musea v Hradci Králové. Hradec Králové.*
- HRUBÝ, V., 2002: *Katedrála sv. Ducha. Kaple sv. Klimenta. Biskupská rezidence. Hradec Králové.*
- KUBIČEK, A.–WIRTH, Z., 1939: *Hradec Králové, město českých královen, město Ulrichovo, Hradec Králové.*
- LÜSSNER, M., 1859: *Zpráva o starožitnostech nalezených r. 1858 v Králové Hradci, Památky archeologické a místopisné III, 235–236.*
- MIKULKA, J., 1995: *Dějiny Hradce Králové II./2. Hradec Králové.*
- MLYNÁŘ, J., 1937–1939: *Proč a jak má být přestavován starý Hradec, vlastivědný sborník Královéhradecko XV, 14–15, 33–35, 59–61, XVI, 12–13.*
- RICHTER, M.–SEMOTANOVÁ, E., 1998: *Historický atlas měst České republiky, svazek č. 5 Hradec Králové. Praha.*
- RICHTER, M.–VOKOLEK, V., 1995: *Hradec Králové, slovanské hradiště a počátky středověkého města. Hradec Králové–Praha.*
- SKLENÁŘ, K., 1992: *Archeologické nálezý v Čechách do roku 1870. Praha.*
- TOMAN, F., 1985: *Sto let výstavby a územního plánování města Hradce Králové. Hradec Králové.*
- VÍCH, F., 1979: *Ludvík Domečka, personální bibliografie. Hradec Králové.*
- ZOUBEK, K. J., 1869: *Z Hradce Králové, Památky archeologické a místopisné VIII, 475.*

Zusammenfassung

Die Bautätigkeit des 18. bis 20. Jahrhunderts in Hradec Králové (Königgrätz) und ihrer Einfluß auf die Erkenntnis der Stadtentwicklung und ihrer Umgebung

Dieser Beitrag bemüht sich um die Ergreifung der Bautätigkeitsentwicklung in Hradec Králové (Königgrätz). Es handelt sich um die Feststellung der älteren, besonders der mittelalterlichen Situation in der Stadt aufgrund der Festungsbauten in der Zeit vom Jahr 1766 bis zur Hälfte des 20. Jhs. Diese Zeitperiode wurde nicht zufällig gewählt. In dieser Zeit kam es zur umfangreichen Bautätigkeit, vor allem im Zusammenhang mit der barocken Bastionfestung am Ende des 18. Jhs. auf einer Seite und mit dem Ausbau der modernen Stadt am Ende des 19. und in den ersten Dezenien des 20. Jhs. auf der anderen Seite. Die Entwicklung der Bautätigkeit in Hradec Králové (Königgrätz) vom 18. bis 20. Jh. zeigt, welche Folgen diese Tätigkeit auf die archäologischen Quellen hatte. Es ist illusorisch zu denken, daß „das unterirdische Archiv“ unerschöpflich ist. Die zerstörte archäologische Situation kann man nicht ersetzen. Diese Situation bestätigt die Notwendigkeit des archäologischen Denkmalschutzes und die Zusammenarbeit der Archäologen mit den Angestellten der territorialen Stadtplanung und ebenso mit den Bauämtern und besonders mit dem Denkmalamt. Aufgrund der Fundsituation ist wichtig zu verfolgen in welcher Lage verschiedene archäologische Artefakten sich befanden, ob sie in der ursprünglichen Lage waren, oder ob sie durch die spätere Tätigkeit in eine neue Fundsituation gekommen sind. Es ist die Aufgabe der Archäologen diese neue Situation zu interpretieren und archäologisch zu bestimmen.

Abbildungen:

1. Hradec Králové (Königgrätz). Stadtkern und Vorstädte aufgrund der Situation im Jahr 1745, incl. der ursprünglichen Arme der Flüsse und der Hauptwege. Die Lage der Kirchen und Klöster aufgrund des Standes in der vorhussitischen Zeit (nach Richter–Semotanová 1998). a – bebaute Flächen und Gärten, b – Kirchen, c – Klöster und Spitäle, d – Erdbefestigung und Palposten des 17. Jhs. und aus der 1. Hälfte des 18. Jhs. 1 – Kirche des Hl. Geistes (Hauptkirche der Stadt), 2 – St. Kliment-Kapelle, 3 – St. Laurentius-Kirche in Soukenice, 4 – dominikaner Kloster mit der Jungfrau Maria Kirche, 5 – Kommende der Deutschen Ritter mit der St. Jakob-Kirche und der Kapelle der Hl. Elisabeth in Křižovnická Gasse, 6 – Kloster der Dominikanerinnen mit der St. Georg-Kirche, 7 – St. Peter-Kirche, 8 – St. Nikolaus-Kirche, 9 – St. Stephan-Kirche, 10 – St. Johannes-Teufel-Kirche (ursprünglich Burgkirche), 11 – St. Wenzeslaus-Kirche in Střezina, 12 – Spital mit der St. Antonius-Kirche, 13 – St. Pauls-Kirche in Cihelny, 14 – St. Martin-Kirche in Rybáře, 15 – Spital mit der St. Anna-Kirche, 16 – St. Kreuzes-Kirche.
2. Hradec Králové (Königgrätz). Stadtgebiet der Denkmalreservation mit den ausgewählten und ausgedehnten Baueingriffen im 17.–18. Jh. 1 – Jesuitenheim mit der Jungfrau Maria Himmelfahrts-Kirche, 2 – bischöfliche Residenz, 3 – militärisches Krankenhaus, 4 – das Haus der Offiziere, 5 – das Haus der Generalen, 6 – Priesterseminar.

3. Hradec Králové (Königgrätz). Stadtgebiet der Denkmalreservation mit den ausgewählten und ausgedehnten Baueingriffen im 19.–20. Jh. 1 – das ehemalige Bräuhaus, 2 – Nr. 62, 3 – Rathaus, 4 – Nr. 90 und 230 (das ehemalige Bezirksgericht und Lyceum), 5 – das Theater, 6 – ehemaliges Gefängnis, 7 – alte Sokolturnhalle, 8 – altes Boromeum und die Post, 9 – Adalbertinum, 10 – Gebäude des Kreditanstalles, 11 – Das haus beim goldenen Lamm, 12 – das ehemalige Hanuš-Haus, 13 – das ehemalige Lutherinstitut.
4. Hradec Králové (Königgrätz). Stadtkern in den 80er. Jahren des 20. Jhs. Die Gassen und Stadtteile, die im Text erwähnt sind, sind bezeichnet.